

Explaining The Curriculum of Moral Education in The Second Grade of Elementary School Based On Ibn Sina's Thoughts and Opinions

Soroor Heydari Aghjivan^{*}, Fereshteh Afkari^{**}, Edris Islami^{***}

Abstract

Moral education is crucial in the structure of the educational system, as ethics and moral upbringing form the foundation of social development. The aim of this research was to explain the curriculum of moral education in the upper primary school level based on the ideas and thoughts of Avicenna (Ibn Sina). This study is applied in nature and qualitative in method. Through qualitative content analysis, the foundations and elements of the moral education curriculum based on Avicenna's views were extracted. Given the interdisciplinary nature of this program, a qualitative approach was chosen to explore the subject. In this regard, the entire content of Avicenna's works "Al-Isharat wa al-Tanbihat," "Tadbir al-Manzil," and "Al-Burhan" was studied, and sections that could be used for designing a moral education curriculum were identified. According to the research findings, seven criteria related to moral education in Avicenna's ideas were identified: mastery and self-control, guiding patience, attention to encouragement and punishment in moral education, attainment of true perfection, balance in the faculties of the soul, emphasis on humility in character development, and consideration of covering faults as a moral virtue. The proposed moral education curriculum model addresses the deficiencies in the current moral education process and suggests suggests, that for effective moral education, from collective education, to consider teaching as a profession. It should be used for the pleasure of God and attention to the cognitive ability of students.

Keywords

Curriculum, Moral Education Upper Primary School, Avicenna, Content Analysis, Mastery and Self Control.

---

^{*}PhD Student in Educational Sciences, Department of Educational Sciences, Islamic Azad University, North Tehran Branch Tehran, Iran. Sd.heydari70@gmail.com

^{**}Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Islamic Azad University, North Tehran Branch, Tehran, Iran (Responsible Author). F.afkari@iau-tnb.ac.ir

^{***}Associate Professor, Department of Educational Sciences, Islamic Azad University, Mahabad Branch, Mahabad, Iran. E.islami@iau-mahabad.ac.ir

References

۱. Afkari, Ferishte (۲۰۱۳). Criticism and review of moral education approaches in elementary school in textbooks, let's read and write, Quran, heavenly gifts, social education and design of planning model, Doctoral thesis on curriculum planning, Faculty of Sciences Education and psychology, Allameh Tabatabai University.
۲. Alamgard Khutbesara, Golnaz, Jabbari, Kamran and Mohammad Yari, Qasim (۲۰۱۹). "Moral education and training from the point of view of Ibn Sina and Herbart". *Research in Islamic education and training issues*, ۲۰ (۳۷), p. ۲۸-۳۷.
۳. Alipour Moghadam, Khadijah & Maleki, Hassan (۲۰۲۲). "Identifying and Validating the Basics and Objectives of the Moral Education Curriculum Model". *Education Strategies (Education Strategies in Medical Sciences)*, ۱۰ (۳), p. ۲۸۰-۲۸۹.
۴. Araf, Alireza (۲۰۱۹). *the views of Muslim scholars on education and its foundations*. Tehran: SAMT.
۵. Bagheri, Khosrow (۲۰۱۵). *A New Look at Islamic Education*. Tehran: Burhan School Cultural Institute.
۶. Bahlouli Faskhudi, Mohsen (۲۰۲۳). "Analysis of the relationship between moral education and indoctrination", *Moral Reflections*, No. ۳, p. ۲۷-۴۹.
۷. Berkowits, M. W. (۲۰۲۲). "Integrating structure and content in moral education". paper presented in developmental perspectives and approaches to character education, symposium conducted at meeting of the American educational research association, Chicago.
۸. Bull, N. J. (۲۰۲۰). *Moral education*. London: Routledge & Kegan Paul.
۹. Caroline, K. (۲۰۲۱). "moral Development and student Motivation in Moral Education: A Singapore study". *Australian Journal of Education*, No. ۵۶, p. ۳۴-۴۹.
۱۰. Catalano, R. F., Berglund, M. L., Ryan, J. A. M., Lonczak, H. S. & Hawkins, J. D. (۲۰۲۱). "Positive youth development in the United States: Research findings on evaluations of positive youth development programs". *Prevention and Treatment, The Annals of the American Academy*, ۵۹۱, p. ۱-۲۹.
۱۱. Covell. k.& Hower, R. (۲۰۲۲). "Moral education through this Rs: Rights, Respect and Responsibility". *journal education*, No. ۳۰, p. ۲۹-۴۱.
۱۲. Daniyal, Zahra (۲۰۱۹). Designing a competency-based education model for medical tourism in Iran. PhD thesis on curriculum planning, Allameh Tabatabai University, Tehran.
۱۳. Dehghani, M., Amin Khandaghi, M., Jafari Thani, H. & Noghani Dokht Bahmani, M. (۲۰۱۰). "analysis of the conceptual model in the field of curriculum; A critique on the research done with the model design approach in Mashhad curriculum". *Basics of Education*, No. ۱, p. ۱۲۶-۹۹.
۱۴. Haji Dehabadi, Mohammad Ali (۲۰۱۹). *An Introduction to the Islamic Education System*. Qom: al-Mustafa International Translation and Publishing Center.
۱۵. Hammet Benari, Ali (۲۰۰۰). "Moral education and the need to look at it again", *Practical issues of Islamic education*, No. ۲, p. ۱۶۶-۱۹۲.
۱۶. Hassni, Mohammad (۲۰۱۶). "Investigation of the approach of moral education in the formal and general education system of the elementary school". *Moral education*, ۱۱ (۲۲), p. ۲۰-۵۱.
۱۷. Hassni, Mohammad and Vojdani, Fatemeh (۲۰۱۵). "qualitative content analysis of social studies books of primary school from the perspective of moral education". *Islamic education*, ۱۲ (۲۵), p. ۲۹-۵۴.
۱۸. Ibn-Sina, Hossein bin Abdullah (۱۹۴۰). *Tadbir Manzel*. Translated by Mohammad Najmi Zanjani. Tehran: Publications of the Book Publishing Association.
۱۹. Ibn-Sina, Hossein bin Abdullah (۱۹۹۱). *Borhan Shefa*. Translated by Mehdi Qavam Safari. Tehran: Islamic Culture and Thought Research Institute Publishing Organization.
۲۰. Ibn-Sina, Hossein bin Abdullah (۲۰۱۹). *Esharat wa Tanbihat*. Translated by Ehsan Yarshater. Tehran: Soroush.
۲۱. Keung Ma, H. (۲۰۲۱). "The affective and cognitive aspects of moral development of the Chinese people: A seven-stage development theory". *Indigenous Psychological Research in Chinese Societies*, No.۷, p. ۱۶۶-۲۱۲.
۲۲. Khalili, Somayeh, Afshar, Leila & Abbasi, Mahmoud (۲۰۲۲). "investigation of education and training in ethics from Ibn Sina's point of view". *Medical History Quarterly*, No. ۸, p. ۱۷۲-۱۴۱.
۲۳. Lu, J. & Gao, D. (۲۰۲۳). "New directions in moral education curriculum in Chinese primary schools". *Journal of Moral Education*, No. ۳۳, p. ۴۹۵-۵۱۰.
۲۴. Maleki, Hassan (۲۰۱۵). *Preliminaries of lesson planning*. Tehran: SAMT.
۲۵. Mehrmohammadi, Mahmoud (۲۰۱۳). *Curriculum; viewpoints, approaches and prospects*, Tehran: Behnashr.
۲۶. Mirzamohammadi, Mohammad Hassan (۲۰۲۲). *Farabi and education*. Tehran: Yastorun.

۲۷. Mohammad Baqer, Rahleh & Taqavi, Zahra (۲۰۲۲). "content analysis of Persian books in the primary period based on the level of attention to the components of moral education". *Research in Islamic Education and Education*, No. ۶, p. ۸۲-۱۰۶.
۲۸. Sajjadi, Seyyed Mehdi (۲۰۲۱). "approaches and methods of moral and value education". *Theological Philosophical Research Journal*. No. ۳, p. ۱۴۴-۱۶۵.
۲۹. Shojaei Fard, Mohammad (۲۰۲۲). examining the level of attention paid to the components of moral education in literature books, Farsi for the first secondary level, master's thesis on curriculum planning, Faculty of Psychological Education Sciences, Islamic Azad University, Marvdasht branch.

تبیین برنامه درسی تربیت اخلاقی در دوره دوم ابتدایی براساس آرا و اندیشه‌های ابن سینا

سرور حیدری اغجیوان*، فرشته افکاری**، ادريس اسلامي***

چکیده

تربیت اخلاقی در ساختار نظام آموزش و پرورش، بسیار مهم و حیاتی است؛ چراکه اخلاق و تربیت اخلاقی، پایه و اساس مبانی رشد اجتماعی است. هدف پژوهش حاضر، تبیین برنامه درسی تربیت اخلاقی در دوره دوم ابتدایی براساس آرا و اندیشه‌های ابن سینا است. تحقیق حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و از نظر روش، کیفی است. با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی، مبانی و عناصر برنامه درسی تربیت اخلاقی مبتنی بر آرا و اندیشه‌های ابن سینا استخراج شد و با توجه به چندرشته‌ای بودن این برنامه، رویکرد کیفی در شناسایی موضوع مورد مطالعه انتخاب گردید. در این راستا، تمام محتوای کتاب‌های «اشارات و تنبیهات»، «تدبیر منزل» و «برهان شفا» مطالعه و قسمت‌هایی که می‌توان از آنها برای طراحی برنامه درسی تربیت

* دانشجوی دکتری علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران، ایران.

Sd.heydari70@gmail.com

** استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

F.afkari@iau-tnb.ac.ir

*** دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مهاباد، مهاباد، ایران

E.islami@iau-mahabad.ac.ir

تاریخ تأیید: ۱۴۰۳/۰۵/۱۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۰۷

اخلاقی استفاده کرد، استخراج شد. مطابق با یافته‌های تحقیق، در ارتباط با مبانی تربیت اخلاقی در آرا و اندیشه‌های ابن‌سینا، در مجموع هفت معیار مالکیت و تسلط بر نفس، صبر راهگشا، توجه به تشویق و تنبیه در تربیت اخلاقی، نیل به کمال حقیقی، اعتدال در قوای نفسانی، تأکید بر تواضع در بالندگی شخصیت و توجه به عیب‌پوشی به‌عنوان یکی از مکارم اخلاقی، شناسایی شدند. الگوی برنامه‌درسی تربیت اخلاقی، به‌عنوان الگوی مطلوب در واکنش به کاستی‌هایی که در فرایند تربیت اخلاقی در حال حاضر وجود دارد، پیشنهاد می‌کند در راستای تربیت اخلاقی کارآمد، از آموزش جمعی، ملاحظه‌معلمی به‌عنوان حرفه‌ای برای رضای خداوند و توجه به توانایی شناختی دانش‌آموزان بهره‌گیری شود.

کلیدواژه‌ها

برنامه‌درسی، تربیت اخلاقی، دوره دوم ابتدایی، ابن‌سینا، تحلیل محتوا، مالکیت و تسلط بر نفس.

مقدمه

یکی از مسائل اصلی که تعلیم و تربیت معاصر با آن روبه‌رو می‌باشد، مقوله تربیت اخلاقی است. تربیت اخلاقی، فرایند بسترسازی و به‌کارگیری راهکارهایی برای غنی‌نمودن، شکوفاسازی و ایجاد صفات، رفتارها و آداب اخلاقی و اصلاح و ازبین‌بردن صفات، رفتارها و آداب غیراخلاقی است (حاجی‌ده‌آبادی، ۱۳۹۹، ص ۵۲).

در واقع، از مهم‌ترین عرصه‌های تعلیم و تربیت، حوزه تربیت اخلاقی است. این حوزه به مطالعات علمی کمی و کیفی زیادی نیاز دارد؛ به‌طوری که شایسته است محققان، با ارائه الگویی از معیارها و رویکردهای اخلاقی به تقویت هرچه بهتر آن کمک کنند (میرزامحمدی، ۱۴۰۱، ص ۷۴).

یکی از دانشمندانی که بنابه سبک منحصر به فرد خود مباحث اخلاقی را مورد توجه قرار داده و آرای متنوعی را در این زمینه مطرح کرده، ابن‌سینا است. تربیت اخلاقی ابن‌سینا مبتنی بر میانه‌روی و کسب فضایل اخلاقی است. نکته‌ی مهم در دیدگاه تربیتی ابن‌سینا این است که او تعلیم و تربیت را زیر پوشش دین و با تأکید بر اندیشه‌ورزی و تعقل در امور ترسیم می‌کند. پس، می‌توان اظهار داشت که او دارای یک رویکرد عقلانی با در نظر گرفتن غایت الهی در این امر است (خلیلی، افشار و عباسی، ۱۴۰۱).

اصلی‌ترین نهاد اجتماعی در جامعه، آموزش و پرورش است که براساس تعالیم و احکام اسلامی، دانش را ترسیم می‌کند. تدوین برنامه‌های درسی‌ای که ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی را قابل ملاحظه جلوه دهد، مهم و حیاتی است و در این مسیر، صاحب‌نظران آموزش و برنامه‌های درسی باید خود مسلط، علاقه‌مند و متعهد به آموزش و اجرای این ارزش‌ها باشند (همت بناری، ۱۳۷۹).

بنابراین، بررسی دقیق، برنامه‌ریزی اولیه، هدف‌گذاری اصولی و تلاش مداوم برای آموزش و تقویت بُعد تربیتی دانش‌آموزان بیش از پیش ضروری به نظر می‌رسد. این امر در دوره‌ی ابتدایی اهمیت بیشتری دارد. این دوران، اساسی‌ترین دوره‌ی سازندگی و تربیت اخلاقی است و بُعد اخلاقی جهت‌زندگی و آینده‌ی کودک را تعیین می‌کند (باقری، ۱۳۹۵، ص ۱۲۷).

لذا جامعه برای تربیت کودکان بیش از هر چیز دیگری به نظام تربیتی صحیح اخلاقی متکی است و تحقیق در زمینه‌ی چگونگی تربیت اخلاقی کودکان در عصر حاضر، اهمیت قابل ملاحظه‌ای دارد (ملکی، ۱۳۹۵، ص ۱۵۴). آموزش دوره‌ی ابتدایی به‌عنوان مبنا و اصل همه‌ی آموزش‌ها مطرح می‌شود و در واقع، سنگ‌زیربنای نظام آموزشی محسوب می‌گردد (Lu & Gao, 2023).

محتوای کتاب‌های این دوره در ذهن دانش‌آموزان، جزو نخستین نگاره‌هایی است که بر لوحی صاف و سفید نقش می‌بندد. دانش‌آموزان با خواندن این کتاب‌ها، اولین

اطلاعات و شناخت‌ها را درباره آداب و رسوم و قوانین و مقررات اجتماعی کسب می‌کنند (دهقانی و دیگران، ۱۳۹۰).

محققان برنامه‌ریزی درسی، پس از ارزشیابی برنامه‌های درسی به این نتیجه رسیده‌اند که برخی از برنامه‌های طراحی شده در برابر بُعد اصلی وجود متربی منفعل هستند. براساس نظر کاستلانو و همکارانش، ویژگی‌ها و شاخص‌های نظام‌های آموزشی، طی دهه‌های اخیر بر پیشرفت تحصیلی، تسلط بر موضوعات درسی، آموزش مهارت‌های لازم برای شرکت و موفقیت در آزمون‌ها و بی‌توجهی به رشد اجتماعی، عاطفی و اخلاقیات فراگیران متمرکز بوده‌اند (Catalano et al., 2021). همچنین، مطابق با نظر برکویست، مدارس به ارائه یک آموزش عالی‌تر به نام آموزش اخلاقی وابسته هستند (Berkowits, 2022). بول، رئیس سابق دانشگاه هاروارد، تأکید می‌کند مراکز آموزشی پیش‌رو در آمریکا باید به آموزش اخلاقی به‌عنوان یکی از کارکردهای مهم خود متعهد باشند (Bull, 2022).

مطابق با رویکرد نظری، تدوین درست دیدگاه‌ها و روش‌های تربیت اخلاقی و ارزشی، به تألیف کتب درسی دوره ابتدایی منجر می‌شود که آموزش‌های پایه‌ای حوزه اخلاق را بنیان‌گذاری می‌کند. ارائه‌نکردن چارچوب و الگوی مشخص برای کسب مهارت‌ها و صلاحیت‌های اخلاقی دانش‌آموزان، از کاستی‌های اصلی و مهم برنامه درسی موجود است.

باوجود اینکه تربیت اخلاقی در نظام آموزشی دوره ابتدایی دارای ویژگی‌های متمایز و فراوانی است و تلاش‌های زیادی در این حوزه صورت گرفته، باز هم با الزامات فرهنگی، بومی و نیازهای دانش‌آموزان این دوره و انتظاری که نتیجه افزایش تمرکز بر مقوله تربیت اخلاقی و مسائل اخلاقی است، تناسب ندارد.

ازطرف دیگر، نظر به اینکه موضوعات اخلاقی به‌طور غیرمنسجم ارائه می‌شود، می‌توان استنباط کرد که الگوی خاصی در برنامه درسی تربیت اخلاقی کشور وجود ندارد. لذا یافته‌های پژوهش حاضر در این زمینه بسیار سودمند است.

در نظر گرفتن رویکردهای تربیت اخلاقی، علاوه بر اینکه کوتاه‌ترین راه برای آشنایی مفهومی با آن است و تصویری دقیق از آن به دست می‌دهد، به ما در فهم درست مسائل مهم و چالش‌برانگیز این حوزه کمک می‌کند و عرصه را برای پژوهش و ترسیم افق‌های تازه مهیا می‌سازد.

از دیدگاه عملی نیز انجام این تحقیق مهم است؛ از آنجا که جامعه از آسیب‌های اجتماعی گوناگونی رنج می‌برد و این امر، نسل آینده کشور را با تهدید مواجه می‌سازد، متمرکز شدن بر مبحث مهمی مانند پرورش فضیلت‌های اخلاقی در کودکان، باید به عنوان اصلی مهم در نظر گرفته شود و در نظام آموزشی کشور مورد توجه قرار گیرد.

نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد بی‌توجهی به فضیلت‌های اخلاقی و انسانی، منشأ اصلی نبود رابطه منسجم و هدفمند بین افراد مختلف در جامعه است. والدین، مدرسه و جامعه، به طور مستمر، با مبحث تربیت کودکانی محترم و با اخلاق روبه‌رو هستند (شجاعی فرد، ۱۴۰۱).

در دهه حاضر که نظارت بر کودکان، کاری بسیار سخت و دقیق و زندگی دارای پیچیدگی خاص خود است، مقوله پرورش کودکان نجیب، مهم و ضروری به نظر می‌رسد.

از سوی دیگر، تعصبات فردی و رفتارهای مغایر با اخلاق در جامعه گسترش یافته که دال بر کاستی‌های جدی در تربیت اخلاقی آحاد جامعه است. کاوش و جست‌وجو درباره اهمیت تربیت اخلاقی از طرفی با شأن و مقام اخلاق در نظام اجتماعی و نقشی که اخلاق فاضله در سعادت فردی و اجتماعی انسان دارد، مرتبط می‌شود و از طرف دیگر، به ارتباط و وابستگی زیاد اخلاق و تربیت ربط پیدا می‌کند (سجادی، ۱۴۰۰).

غنی‌سازی برنامه درسی با شاخص‌های تربیت اخلاقی، از مهم‌ترین پایه‌های آموزش و پرورش هر کشور است. در این مرحله از فرایند آموزش، اهداف مطلوب

نظام آموزشی شکل می‌گیرد و در چارچوبی نظام‌مند و عملی به مجریان امر آموزش و پرورش واگذار می‌شود (افکاری، ۱۳۹۳).

از آنجا که دانش بدون اخلاق کامل نیست و پایه‌های اخلاق در دوره ابتدایی شکل می‌گیرد، پرداختن به این امر در مقطع ابتدایی دارای اهمیت زیادی است و تلاش‌های بسیاری برای رشد اخلاقیات در مدارس انجام می‌شود. طراحی برنامه‌های مناسب در این حوزه و متعاقباً پرورش و رشد فهم و درک فراگیران از ارزش‌های اخلاقی و رفتارهای درست و نادرست، راه اصلی رسیدن به اهداف اساسی تربیت اخلاقی است (مهرمحمدی، ۱۳۹۳، ص ۱۷۶).

اهمیت تعلیم و تربیت، به‌ویژه تربیت اخلاقی، در این مقطع زمانی خاص، حیاتی و ضروری است. با توجه به آنچه گفته شد، جوامع اسلامی تنها با نظام آموزشی نظام‌مند و یکپارچه و با در نظر گرفتن نظرات فیلسوفانی چون ابن‌سینا می‌توانند وارد میدان توسعه و پیشرفت گردند.

لذا تدوین الگوی عملی مناسب در دوره ابتدایی برای استفاده برنامه‌ریزان (به‌گونه‌ای که دربرگیرنده اصول، محتوا، اهداف و روش‌های آموزش تربیت اخلاقی براساس رویکرد ایرانی اسلامی باشد) هم دارای ارزش نظری و هم دارای ارزش کاربردی است.

لذا هدف از پژوهش حاضر، تبیین برنامه درسی تربیت اخلاقی مبتنی بر آرا و اندیشه‌های ابن‌سینا است و سؤال‌های پژوهش عبارت‌اند از:

مبانی تربیت اخلاقی در آرا و اندیشه‌های ابن‌سینا کدام‌اند؟

اهداف برنامه درسی تربیت اخلاقی بر مبنای آرا و اندیشه‌های ابن‌سینا کدام‌اند؟

محتوای برنامه درسی تربیت اخلاقی بر مبنای آرا و اندیشه‌های ابن‌سینا چیست؟

راهبردهای یاددهی و یادگیری برنامه درسی تربیت اخلاقی چگونه است؟

نقش معلم در برنامه درسی تربیت اخلاقی بر مبنای آرا و اندیشه‌های ابن‌سینا

چگونه است؟

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های مختلفی در زمینه تربیت اخلاقی انجام شده است که هر یک جنبه‌ای را مورد توجه قرار داده‌اند. در اینجا به تازه‌ترین پژوهش‌هایی که ارتباط نزدیک با پژوهش حاضر دارند، اشاره می‌شود:

- علی‌پور مقدم و ملکی (۱۴۰۲)، پژوهشی با عنوان «شناسایی و اعتباریابی مبانی و اهداف الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی» انجام داده‌اند. این پژوهش با هدف شناسایی و اعتباریابی مبانی و اهداف الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی صورت گرفته است. پژوهش به صورت ترکیبی و شامل بخش‌های کیفی و کمی است؛ در بخش کیفی، از روش تحلیل محتوای کیفی به صورت قیاسی و در بخش کمی، از روش تحقیق پیمایشی استفاده شده است. در تحلیل محتوا، ۵۴ مقاله مطابق معیارهای مورد نظر بررسی شده و یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد الگوی طراحی شده، رویکرد تلفیقی به عناصر برنامه درسی تربیت اخلاقی دارد. مهم‌ترین و اولین سطح این الگو، مبانی اسلامی است و در سطح بالاتر، اصول منتج از این مبانی قرار دارد. مبانی اصول اسلامی به اهداف این الگو جهت داده و مانند صافی مانع ورود عناصر مغایر با ارزش‌های اسلامی به برنامه درسی تربیت اخلاقی شده است؛

- بهلولی فسخودی (۱۴۰۲)، پژوهشی با عنوان «تحلیل نسبت میان تربیت اخلاقی و تلقین» انجام داده است. این پژوهش، کیفی و در پی ایضاح مفهوم تلقین در نسبت با تربیت اخلاقی بوده است. نتیجه پژوهش حاکی از این است که معیار اصلی تلقینی خواندن یک عمل، مخاطب و شرایط آن است. لذا از آنجا که کودک در مراحل اولیه رشد خود از قوای انتقادی و استدلالی لازم برای فهم و پذیرش و تبعیت از یک معیار اخلاقی برخوردار نیست، تربیت در این دوره با تلقین آمیخته است؛

- محمدباقر و تقوی (۱۴۰۱)، پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی براساس میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی» انجام داده‌اند. هدف این پژوهش، بررسی و تحلیل میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در

کتب فارسی مقطع ابتدایی است. روش پژوهش، تحلیل محتوای مقوله‌ای و واحد تحلیل، متن، اشعار و تصویر است. نتایج نشان داد در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی به مؤلفه‌های طبیعت‌شناسی و محبت و مهرورزی بیشترین توجه و به مؤلفه نکوهش هوای نفسانی توجه نشده و نمود عینی ندارد. در پایه ششم نیز مؤلفه‌های وطن‌دوستی و طبیعت‌شناسی بیشترین نمود، و صبر و بردباری کمترین نمود را دارند. در مجموع، باید گفت تأکید کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی در وهله اول، متناسب با شرایط سنی دانش‌آموزان، بر پرورش روحیه عاطفی و آشنایی با طبیعت بوده و پرورش مهارت‌های کنترل هوای نفسانی در اولویت دوم قرار دارد؛

- کاول و هاور (۲۰۲۲)، در تحقیق خود با عنوان «دیدگاه‌ها و کارکردهای تربیت اخلاقی» معتقدند از آنجا که آموزش عالی نقشی قابل ملاحظه در مهیا کردن جوانان به منظور برعهده گرفتن مسئولیت در آینده دارد، باید در ادبیات خود در حوزه اخلاق بازنگری کند. آن‌ها همچنین بین نظریه و عمل اخلاقی، پیوندی تنگاتنگ ایجاد کرده‌اند؛

- کی‌یون‌ما (۲۰۲۲)، تحقیقی با عنوان «رشد اخلاقی و تربیت اخلاقی، یک رویکرد یکپارچه و یک مرور کلی بر مفاهیم روان‌شناسی اخلاقی» ارائه داده است. در این تحقیق، اهداف تربیت اخلاقی براساس این مفاهیم به صورت جزئی مشخص، و جنبه‌های عاطفی و شناختی رشد اخلاقی در ساختار کلی تربیت اخلاقی یکپارچه شده است. همچنین، برای هر دوره از تحصیل اعم از ابتدایی، متوسطه و دانشگاه یک برنامه تهیه شده است. کی‌یون‌ما، چهار حیطه تربیت اخلاقی پیشنهاد می‌کند که عبارت‌اند از: روابط انسانی و نوع دوستی، احساس اخلاقی و نیاز روانی، قضاوت اخلاقی و قضاوت شهروندی. علاوه بر این، ده عامل اخلاقی وجود دارد که ما باید در توسعه آن‌ها به افراد کمک کنیم؛ این عوامل اخلاقی عبارت‌اند از: بشریت، اطلاعات، شجاعت، وجدان، استقلال، احترام، مسئولیت، طبیعی بودن، وفاداری و فروتنی؛

- کارولین (۲۰۲۱) در مقاله «رشد اخلاقی و انگیزش دانش‌آموزان در تربیت اخلاقی، مطالعه سنگاپور» به این نتیجه رسید که با توجه به افزایش جرم و جنایت در جوامع پیشرفته (مانند تیراندازی در مؤسسات و مدارس ایالات متحده)، توجه و اشتیاق به احیای آموزش اخلاقی در جهان زیاد شده است.

روش‌شناسی پژوهش

تحقیق حاضر از لحاظ هدف، کاربردی و از نظر نوع روش، کیفی محسوب می‌گردد.

با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی، تمام محتوای کتاب‌های *اشارات و تنبیهات*، *تدبیر منزل* و *برهان شفا* ابن‌سینا مطالعه و قسمت‌هایی که می‌توان از آن برای طراحی برنامه درسی تربیت اخلاقی استفاده کرد، استخراج شدند.

تحلیل محتوای کیفی آن‌قدر ادامه پیدا کرد که هیچ گزاره مرتبط با موضوع مقاله باقی نماند.

میدان پژوهش، نمونه و حجم نمونه مورد مطالعه

میدان پژوهش در پژوهش حاضر شامل موارد زیر است:

گروه اول: محتوای کتاب‌های *اشارات و تنبیهات*، *تدبیر منزل* و *برهان شفا* ابن‌سینا؛

گروه دوم: منابع علمی و پژوهش‌های داخلی و خارجی منتشر شده مرتبط با برنامه درسی تربیت اخلاقی از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳ میلادی در پایگاه‌های اطلاعاتی و پایگاه‌های پایان‌نامه‌ای.

نمونه مورد مطالعه این پژوهش در مرحله کیفی شامل گزاره‌ها و محتوای مرتبط با برنامه درسی تربیت اخلاقی در کتاب‌های *اشارات و تنبیهات*، *تدبیر منزل* و *برهان شفا* ابن‌سینا و مقالات و مستندات داخلی و خارجی مرتبط با تربیت اخلاقی بود.

حجم نمونه مورد مشاهده در مرحله کیفی پژوهش، به منظور تبیین عناصر برنامه درسی تربیت اخلاقی، محتوای کتاب‌های *اشارات و تنبیهات*، *تدبیر منزل* و *برهان شفا* ابن سینا بود.

بدین نحو که تمام محتوای این کتاب‌ها مطالعه و قسمت‌هایی که می‌توان از آن برای طراحی برنامه درسی تربیت اخلاقی استفاده کرد، استخراج شدند و تحلیل محتوای کیفی ادامه پیدا کرد تا جایی که گزاره‌ای که مرتبط با موضوع مورد مطالعه باشد، باقی نماند. همچنین، مطالب و محتواهایی که در مقالات و پیشینه نظری و تجربی مرتبط با تربیت اخلاقی وجود داشت، انتخاب شدند.

روایی و پایایی پژوهش

روایی پژوهش

مطابق با روش «بازبینی توسط صاحب‌نظران»، متن کتاب و کدهای مستخرج از سه کتاب ابن سینا با صاحب‌نظران در میان گذاشته شد تا به ارزیابی آن‌ها بپردازند. همچنین با استفاده از روش «مرور همتا»، دو تحلیلگر کیفی به‌طور جداگانه داده‌ها را کدگذاری و تحلیل کردند. میزان مطابقت تحلیل‌های سه‌گانه، نشان‌دهنده درجه صحت یافته‌هاست.

پایایی پژوهش

در تحقیق کنونی از پایایی بازآزمون و روش توافق درون‌موضوعی برای محاسبه پایایی تحلیل متن استفاده شد. در این بخش، برای بررسی پایایی تحلیل متن، از روش پایایی بازآزمون استفاده شد.

برای محاسبه پایایی بازآزمون، چهار فصل از کتاب‌های *اشارات و تنبیهات*، *تدبیر منزل* و *برهان شفا* ابن سینا انتخاب شد و هر کدام در فاصله زمانی بیست روز توسط پژوهشگر دو بار کدگذاری شدند.

تعداد کل کدها در دو فاصله زمانی، ۱۸۹ کد، تعداد کل توافق بین کدها، ۱۳۷ کد و تعداد کل عدم توافق برابر با ۳۲ به دست آمد. با توجه به اینکه این میزان پایایی کدگذاری بیش از ۶۰ درصد است (دانیال، ۱۳۹۹) قابلیت اعتماد کدگذاری مورد تأیید است.

یافته‌ها

برای تعیین مبانی، اهداف، محتوا، نقش معلم و مواد و منابع آموزشی در برنامه درسی تربیت اخلاقی مبتنی بر آرا و اندیشه‌های ابن‌سینا، از سه کتاب ابن‌سینا استفاده شد. بدین منظور در بخش کیفی، از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده گردید.

سؤال اول

مبانی تربیت اخلاقی در آرا و اندیشه‌های ابن‌سینا کدام‌اند؟
مطابق با تحلیل محتوای کیفی، مبانی تربیت اخلاقی از دیدگاه ابن‌سینا استخراج و در جدول ۱، ارائه شده است.

جدول ۱. مضامین مرتبط با مبانی تربیت اخلاقی براساس کتاب‌های اشارات و تنبیهات، برهان شفا و تدبیر منزل

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
سیاست نفس	شناخت و اصلاح نفس	مالکیت و تسلط بر نفس
اصلاح نفس		
صالح و نیکوساختن خویشتن		
اهمیت نفس		
اصلاح خویشتن		
خودشناسی		
تربیت نفس		

		شناختن خویشتن
		شناخت نفس
		عدم شناخت دیگری، ریشه در عدم شناخت خود
	شناخت خویش	خودشناسی، برترین خِرد
		تسلط بر نفس خویش
		شناخت پروردگار در گِرو شناخت نفس
		خودشناسی از طریق تفکر
	محاسبه نفس	جهاد با نفس، هدف عبادت
		محاسبه نفس
		دقت و خرد گیری محاسبه نفس
		جهاد با نفس
	صبر راهگشا	صبر، ابزار روزی و دفع مصیبت
صبر، راهی برای نیل به روزی حلال		
صبر در برابر مصیبت		
توجه به تشویق و تنبیه	تأکید بر تشویق و تنبیه و ملاحظات اخلاقی آنها	تشویق و تنبیه
		استفاده نکردن از شیوه خاص برای تشویق و تنبیه
		تشویق با استفاده از تعریف و تمجید از رفتار و اخلاق نیکو
		استفاده از تنبیه در مواقع خاص
		مجاز بودن تنبیه بدنی در صورت لزوم
		سخت و درد آور بودن تنبیه بدنی
		اعمال تنبیه بدنی پس از ترساندن شدید
		انجام تنبیه بدنی پس از فراهم کردن میانجی و شفاعت
مداخله شفیع با به کفایت رسیدن تنبیه		
اهمیت امر به	توجه به امر به معروف و	امر به معروف و نهی از منکر

معروف و نهی ازمنکر	نهی ازمنکر	تأکید بر امر به معروف و نهی ازمنکر
نیل به کمال حقیقی	دستیابی به سعادت حقیقی و جاودانی	سعادت، هدف استکمال نفس
		سعادت حقیقی
		سعادت، بالاترین هدف
		سعادت بزرگ در گرو نزدیکی به حق
		نیل به سعادت از طریق دو قوه علمی و عملی
		ترغیب به سعادت جاودانی
اعتدال در قوای نفسانی	اعتدال در قوای عقل، شهووت و غضب	بالاترین هدف مؤمن، اعتدال در خوف و رجای خود
		اعتدال نیروی خشم در شجاعت و اعتدال نیروی شهووت در عفت
		اعتدال قوه عقل در گرو خوب تدبیر کردن، تندی ذهن و دانایی
		بالاترین درجه کمال اعتدال در پیامبر اسلام
		معتدل بودن اخلاق، نشانه سالم بودن نفس
تأکید بر تواضع در بالندگی شخصیت	تواضع و فروتنی در خلق و خوی	تواضع در راه رفتن و خضوع در طاعت
		حسن تواضع در به کار بردن نعمت‌ها
		توجه به اعمال متواضعان، راهی برای تحصیل خوی تواضع
		عیب پوشی، خصلت دین داران
توجه به عیب پوشی	عیب پوشی، فضیلت اخلاقی دین داران	کوتاهی در عیب پوشی به مثابه بیماری مزمن اخلاقی

سؤال دوم:

اهداف برنامه درسی تربیت اخلاقی بر مبنای آرا و اندیشه‌های ابن‌سینا کدام‌اند؟
مطابق با تحلیل محتوای کیفی، اهداف تربیت اخلاقی از دیدگاه ابن‌سینا استخراج
و در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲. مضامین مرتبط با اهداف تربیت اخلاقی بر اساس کتاب‌های اشارات و تنبیهاات، برهان شفا و تدبیر منزل

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
رعایت حد وسط	میان‌روی (تعادل روحی و رفتاری)	رعایت اعتدال در همهٔ امور
رعایت میانگین در انجام کارها		
رعایت میان‌روی		
درپیش گرفتن اعتدال در رفتار با همسر		
رعایت اعتدال		
قطع علائق قلبی به دنیا، راه تقرب	توجه به راه‌های نیل به قرب الهی	تقرب به الله تعالی
بازگشت به خداوند		
پیروی نکردن از شهوات و انس به دنیای فانی، راه قرب الهی		
لقای حق تعالی نشانهٔ سعادت حقیقی		
گناهان سبب عدم قرب الهی		
دستیابی به قرب الهی از طریق عزم بر ترک گناهان		
محاسبهٔ نفس خویش	محاسبهٔ نفس، ابزاری برای نیل به سعادت	توجه به محاسبهٔ نفس
سعادت در گرو محاسبهٔ نفس خویش		
محاسبهٔ نفس		
تقدم سعادت اخروی بر سعادت دنیوی	سعادت اخروی به‌عنوان نعمت ابدی	سعادت اخروی، سعادت حقیقی
سعادت اخروی به‌مثابهٔ نعمت		
زهد و فقر، اسباب رسیدن به سعادت اخروی		
سعادت آخرت، نعمت حقیقی		
توبه، راه سعادت		
خودشناسی، بزرگ‌ترین پیروزی	خودشناسی و راه‌های نیل به آن	تأکید بر خودشناسی
خودشناسی، برترین خِزرد		
تفکر راه خودشناسی		

سؤال سوم

محتوای برنامه درسی تربیت اخلاقی بر مبنای آرا و اندیشه‌های ابن سینا چیست؟ مطابق با تحلیل محتوای کیفی، محتوای تربیت اخلاقی از دیدگاه ابن سینا استخراج و در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. مضامین مرتبط با محتوای برنامه درسی تربیت اخلاقی بر اساس کتاب‌های اشارات و تنبیها، برهان شفا و تدبیر منزل

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده	مضامین پایه
شناخت رذایل اخلاقی	بیان ماهیت رذایل اخلاقی، انواع، عوامل و راه‌های درمان آن‌ها	شرح بدخویی و خوش‌خویی
		بیان آفات زبان
		شرح دروغ و پرهیز از آن
		بیان معنای غیبت، عوامل و راه‌های برون‌رفت از آن
		تعریف خشم و عوامل آن
		بیان حقیقت حسد، عوامل و انواع آن
		شرح ماهیت بخل، نکوهش و درمان آن
		بیان معنای حرص و طمع
		جاه‌طلبی، نکوهش و درمان آن
		شرح حقیقت ریا، درجات و راه‌های درمان آن
		تعریف غرور و بیان انواع آن
		شرح تکبر و آفت آن
شناخت فضایل اخلاقی	بیان ماهیت فضایل اخلاقی، انواع و راه‌های نیل به آن‌ها	بیان فضیلت صبر، انواع و راه‌های نیل به آن
		شرح حقیقت شکر
		بیان حقیقت محبت به خداوند
		تعریف اخلاص و بیان درجات و آفت‌های آن
		امر به معروف و نهی از منکر، ارکان و شرایط آن

سؤال چهارم

راهبردهای یاددهی و یادگیری برنامه درسی تربیت اخلاقی چگونه است؟
مطابق با تحلیل محتوای کیفی، راهبردهای یاددهی و یادگیری برنامه درسی تربیت اخلاقی از دیدگاه ابن سینا استخراج و در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۴. مضامین مرتبط با راهبردهای تدریس در آموزش تربیت اخلاقی براساس کتاب‌های اشارات و تنبیها، برهان شفا و تدبیر منزل

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
توصیه به تشویق و تنبیه	استفاده از تشویق و تنبیه و بیان شرایط و حالات آنها	به کارگیری روش‌های ایجاد رفتار مطلوب و کاهش رفتار نامطلوب
استفاده تدریجی از مراتب تنبیه		
استفاده نکردن از شیوه خاص برای تشویق و تنبیه		
تشویق با استفاده از تعریف و تمجید		
استفاده متناوب از تشویق و تنبیه		
بهره‌گیری از تنبیه بدنی در مواقع خاص		
اثرگذاری بر کودک با تکیه بر تنبیه بدنی سخت و دردآور		
تنبیه بدنی پس از ترساندن شدید		
تنبیه بدنی پس از فراهم کردن میانجی و شفاعت		
مداخله شفیع پس از تنبیه		
استفاده از زبان برای ذکر و پند دادن	توجه به پند و موعظه	تأکید بر روش پند و موعظه
پند و موعظه دیگران پس از موعظه خود		
نصیحت به مثابه زکات زبان		
امر به معروف و نهی از منکر، ضرورت و اهمیت آن	تأکید بر امر به معروف و نهی از منکر	امر به معروف و نهی از منکر
امر به معروف و نهی از منکر، ویژگی بارز مؤمنان		
حضور کودکان دارای آداب نیکو و عادات پسندیده	استفاده از آموزش گروهی برای آموزش	بهره‌گیری از الگوی تعاملی
یادگیری اخلاق و رفتار پسندیده هم‌سالان از طریق آموزش		

یادگیری - یاددهی	فضایل و عادات پسندیده اخلاقی	دسته جمعی
		آراستگی به صفت‌ها و عادت‌های نیکو با آموزش دسته جمعی
		آموختن آداب معاشرت و ارتباط با دیگران با تکیه بر آموزش گروهی
		تسهیل فرایند اجتماعی شدن به واسطه آموزش گروهی

سؤال پنجم

نقش معلم در برنامه درسی تربیت اخلاقی بر مبنای آرا و اندیشه‌های ابن‌سینا چگونه است؟

مطابق با تحلیل محتوای کیفی، نقش معلم در برنامه درسی تربیت اخلاقی بر مبنای آرا و اندیشه‌های ابن‌سینا استخراج و در جدول ۵ ارائه شده است.

جدول ۵. مضامین مرتبط با نقش معلم در آموزش تربیت اخلاقی براساس کتاب‌های اشارات و تنبیها، برهان شفا و تدبیر منزل^۱

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
توجه به نقش الهی معلم	ملاحظه معلمی به عنوان حرفه‌ای برای رضای خداوند	اقتدا به صاحب شریعت
		ترس از خداوند
		آموزش برای رضای خداوند و تقرب به او، نه اجرت
		وسیله قرارن دادن دانش معلم برای تحصیل دنیا
		دریافت نکردن مزد برای تعلیم
نقش مهرورزانه معلم	مهربانی و همدلی معلم	تلقی کردن دانش آموزان به عنوان فرزندان خود (نقش مادرانه)
		مهربانی معلم با دانش آموزان

۱. برای دسترسی به نقل قول‌های جداول ۱ تا ۵ (برگرفته از آثار ابن‌سینا)، از طریق نشانی الکترونیکی با نویسنده مسئول

ارتباط برقرار کنید: F.afkari@iau-tnb.ac.ir

		مهربانی و دلسوزی معلم
		شکبیایی، فروتنی، خوش‌خویی و مهربانی معلم
		منع از بدخویی از طریق مهربانی
ملاحظه رشد شناختی دانش آموزان	توجه به توانایی شناختی دانش‌آموزان	در نظر گرفتن میزان درک دانش‌آموز
		توجه به ظرفیت فکری دانش‌آموزان

با تخلص مطالب برای پاسخ‌گویی به سؤال‌های اول تا پنجم، الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی مبتنی بر اندیشه‌های ابن‌سینا برای دوره ابتدایی دوم شناسایی شد که در شکل ۱ نشان داده می‌شود.

شکل ۱. تبیین الگوی پیشنهادی برنامه درسی تربیت اخلاقی دوره ابتدایی براساس آرا و اندیشه‌های ابن‌سینا

نتیجه‌گیری

در این پژوهش سعی شد الگوی برنامه‌درسی تربیت اخلاقی در دوره‌دوم ابتدایی، براساس آرا و اندیشه‌های ابن‌سینا تبیین گردد. بدین منظور، کتاب‌هایی که اهداف آن‌ها با موضوع پژوهش هم‌سو بود، انتخاب شدند که عبارت‌اند از کتاب‌های *اشارات و تنبیهات*، *تدبیر منزل و برهان شفا* ابن‌سینا.

تحلیل یافته‌ها مبین آن است که برنامه‌درسی تربیت اخلاقی در دو بعد چرایی تربیت اخلاقی و چگونگی برنامه‌درسی تربیت اخلاقی و در قالب موضوعاتی مانند مبانی، اهداف، محتوا، راهبردهای یاددهی و یادگیری و کارکردهای برنامه‌درسی تربیت اخلاقی شکل می‌گیرد. براساس تبیین الگوی برنامه‌درسی تربیت اخلاقی (شکل ۱)، ضرورت و اهمیت تربیت اخلاقی از منظر فردی و اجتماعی مورد توجه قرار گرفت.

از منظر فردی، اولین هدف تربیتی، اصلاح نفس است. اولین سیاستی که شایسته است انسان از آن شروع کند سیاست نفس خود است. ابن‌سینا در رساله‌ی *السعادة و ذکر الحجج علی جوهریه النفس می‌نویسد: «عده‌ای می‌پندارند سعادت، رسیدن به لذات حسی و ریاست‌های دنیوی است.*

باوجود این، کسی که اهل پژوهش باشد، می‌داند هیچ‌کدام از لذت‌های حسی، سعادت نیست؛ زیرا همه‌ی آن‌ها نواقص و کاستی‌هایی دارند» (اعرافی، ۱۳۹۹، ص ۱۴۲).

از دیدگاه شیخ‌الرئیس، سعادت حقیقی، امری است که ذاتاً مطلوب است و به‌دلیل خودش گزینش می‌گردد و یقیناً آنچه مطلوب بالذات است و سایر امور هم به‌خاطر آن مطلوب واقع می‌شوند، مهم‌تر از امری است که با توجه به چیزهای دیگر طلب می‌شود (عالم‌گرد، جباری و محمدیاری، ۱۳۹۹). سعادت بالاترین چیزی است که انسان آن را طلب می‌کند و هدایت به‌سمت سعادت نیز ایدئال‌ترین هدایت‌هاست.

از منظر اجتماعی، توجه به اهمیت تربیت اخلاقی، از طرفی به مقام اخلاق در نظام اجتماعی و نیز کارکردی که اخلاق فاضله در سعادت فردی و اجتماعی انسان دارد، ربط پیدا می‌کند و از طرف دیگر، به ارتباط و درهم‌تنیدگی قوی اخلاق و تربیت مربوط می‌گردد؛ تا آنجا که سال‌ها، مریبان تربیتی، تربیت کردن فرد را با مزین کردن او به اخلاق شایسته یکی می‌دانستند.

تلور شاخص‌های تربیت اخلاقی در برنامه‌ریزی درسی، از اصلی‌ترین پایه‌های آموزش و پرورش هر کشور است.

در این مرحله از فرایند آموزش، اهداف مورد نظر نظام آموزشی شکل می‌گیرد و در چارچوبی نظام‌مند و قابل اجرا به مجریان امر آموزش و پرورش ارائه می‌شود. تحقیقات صورت گرفته در زمینه تحلیل گفتمان انتقادی، بیانگر این است که در ورای مباحث و مواد آموزشی، مسائل فلسفی، سیاسی، اجتماعی و... مورد نظر اندیشمندان و متولیان اداره کشورها گنجانده می‌شود و به دانش‌آموزان به صورت مستقیم یا غیرمستقیم یاد داده می‌شود.

در عصر حاضر، تلاش‌های بسیاری برای رشد اخلاقیات در مدارس صورت گرفته است؛ چراکه دانش بدون اخلاق ناقص است و از آنجا که سنگ بنای اخلاق در دوره ابتدایی گذاشته می‌شود، تمرکز بر این موضوع در دوره دبستان بسیار ضروری و مهم است.

پرورش و توسعه مهارت فهم و درک فراگیران برای تشخیص ارزش‌های اخلاقی و رفتارهای درست و نادرست از یکدیگر، هدف اساسی تربیت اخلاقی است.

براساس نتایج به دست آمده، اخلاق به عنوان امری وجودی و یکی از ساحت‌های آن، بخش مهمی از هویت فردی اجتماعی دانش‌آموزان را تشکیل می‌دهد و نظام آموزشی نمی‌تواند و نباید در قبال این جزء از هویت و شخصیت افراد بی‌اعتنا باشد، بلکه باید با ایجاد مقدمات و بسترسازی مناسب، زمینه تعالی اخلاقی افراد و اجتماع را فراهم آورد.

برنامه‌ی درسی، وسیله‌ای برای حرکت دادن گام به گام انسان به سوی زندگی متعالی و کمال نهایی است.

همچنین، برنامه‌ی درسی تربیت اخلاقی، یکی از مهم‌ترین ابزارهایی است که به کمک آن می‌توان در جهت دستیابی به ابعاد مختلف تربیت اخلاقی گام برداشت. برخی از شاخص‌ها یا اصولی که باید در طراحی برنامه‌ی درسی تربیت اخلاقی مورد توجه برنامه‌ریزان باشد، «انتخابگر بودن» و «داشتن حق‌گزینش آزاد» است.

بنابراین، آدمی حق دارد در تثبیت جنبه‌های انگیزشی، شناختی و عاطفی خود از روش تربیتی خودمهاری استفاده کند؛ از این رو، آنچه امر تعلیم و تربیت را برای سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مربیان تسهیل می‌کند، تلاش‌های متری یا فراگیر است و نباید نقش فراگیران را در رسیدن به هدف تربیتی منکر شد یا از آن غفلت کرد.

تعلیم و تربیت در فلسفه‌ی آموزش و پرورش اسلامی مورد نظر ابن‌سینا، به‌طور جدایی‌ناپذیری، با خیر اخلاقی مرتبط است و بدون تعهد اخلاقی به آموزش و پرورش و علم، ابزاری غیرمسئولانه و خطرناک تلقی می‌شود.

نکته‌ای که در دیدگاه تربیتی ابن‌سینا اهمیت دارد آن است که او تعلیم و تربیت را زیر چتر دین و با تأکید بر اندیشه‌ورزی و تعقل در امور ترسیم می‌کند؛ پس می‌توان نتیجه گرفت او ضمن در نظر گرفتن غایت الهی، دارای یک رویکرد عقلانی در تعلیم و تربیت است.

با توجه به این مطلب، جوامع اسلامی تنها با یک نظام آموزشی منسجم و متکی به نظرات فیلسوفانی چون ابن‌سینا می‌توانند وارد عرصه‌ی توسعه و پیشرفت شوند؛ به‌طوری که ویژگی اصلی آن کسب حقیقت و ابتنا بر توصیه‌های این بزرگان باشد.

به‌طور کلی تربیت اخلاقی در زمینه‌ی آگاهی‌بخشی و درک ارزش‌ها باید با توانایی‌ها و ظرفیت‌های شناختی دانش‌آموزان تناسب داشته باشد.

این یافته‌ها با یافته‌های تحقیقات حسنی و وجدانی (۱۳۹۶) و حسنی (۱۳۹۵) از این وجه مطابقت دارد که آن‌ها نیز معتقدند برای تبیین برنامه درسی تربیت اخلاقی باید به این نکته توجه کرد که دانش‌آموزان برای اتخاذ تصمیمات اخلاقی درست باید قادر باشند مفاهیم و مضامین اخلاقی مباحث را تشخیص دهند و مصادیق آن را در رخدادهای زندگی درک کنند.

نظر به محدودیت قدرت درک کودک دوره ابتدایی از ارزش‌های اخلاقی و به لحاظ رشدنا یافتگی او از نظر اجتماعی، بیشترین تلاش مریان در این مرحله باید بر ایجاد رغبت، علاقه و انس در کودک برای کسب ارزش‌ها و مفاهیم و اعمال اخلاقی متوقف باشد.

مؤانست کودک با اخلاق و ارزش‌های اخلاقی و پیوند با وجدان اخلاقی فطری، زمینه مناسبی فراهم می‌آورد تا اوامر و نواهی به تدریج برای کودک بیان گردد و کودک، تصویر روشنی از بایدها و نبایدها به دست آورد.

با توجه به این رویکرد، روش‌هایی که می‌تواند در تربیت اخلاقی مؤثر افتد و با میل باطنی فراگیر سنخیت داشته باشد، روش‌هایی از قبیل تذکر، انذار و تبشیر، قصه و داستان، فراهم کردن فرصت انجام اعمال دینی در مدرسه و ارائه الگوهای اخلاقی است.

به‌طور کلی، الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی (به‌عنوان الگوی مطلوب در واکنش به کاستی‌هایی که در فرایند تربیت اخلاقی در حال حاضر وجود دارد) با هدف چرخش از فرایند تدریس صرف ارزش‌ها به تربیت اخلاقی طراحی شده است.

برنامه درسی پیشنهاد می‌کند برای تربیت اخلاقی کارآمد باید از ظرفیت همه حلقه‌های یادگیری موجود در یک برنامه درسی مانند انضباط محوری و ظرفیت تلفیق خرد در سطح دیگر دروس و تلفیق کلان با کل مدرسه بهره برد. برای دستیابی به این مهم، لازم است همه کسانی که به نوعی در فرایند تربیت اخلاقی به‌طور صریح

یا ضمنی در گیر هستند، اهمیت این ساحت از یادگیری و نسبت آن با دیگر ساحت‌های تربیت را درک کرده، با وظایف و مأموریت‌های خود در این حوزه آشنا باشند؛ از این رو، برنامه رشد حرفه‌ای منابع انسانی با تأکید بر نظام تربیت رسمی و عمومی ایران، به طور مصوب در برنامه درسی تربیت اخلاقی وجود ندارد.

در نگاه حاکم، تربیت اخلاقی یک چارچوب درسی نیست که مانند علوم و ریاضی دارای برنامه درسی، کتاب و بسته آموزشی مشخص باشد. تربیت اخلاقی، جریانی گسترده و فراگیر تلقی شده است که باید در تمامی عرصه‌های زندگی مدرسه‌ای نمود و بروز داشته باشد.

در پایان پیشنهادهای پژوهش عبارت‌اند از:

نظر به اهمیت نظریه‌های اندیشمندان اسلامی در زمینه تعلیم و تربیت، ضروری است نتایج پژوهش حاضر در برنامه‌ریزی‌های درسی مورد توجه قرار گیرد و یافته‌های تحقیق آزموده شود؛

با توجه به اهمیت اصلاح نفس در برنامه درسی تربیت اخلاقی، ضروری است پیش از آنکه از بیرون به تربیت انسان توجه شود، در آغاز، اهمیت خودشناسی نمایان شود تا فرد، خودجوش در تکاپوی رشد و تزکیه باشد؛

روش تشویق و تنبیه توسط خود فرد، راهی مناسب در برانگیختن انسان به سوی خیر و صلاح و بازداشتن او از شر و فساد است. چنانچه این روش به درستی و براساس آداب آن به کار گرفته شود، نقشی مؤثر و ماندگار در تربیت و سازندگی شخصیت انسان‌ها طی دوران‌های مختلف زندگی خواهد داشت؛

مدرسه باید کودک را برای مشارکت در زندگی اجتماعی امروز و آینده آماده سازد و هدف اصلی آن، اجتماعی کردن یا آماده‌ساختن کودک برای حضور در جامعه و درک به موقع ساخت‌ها، کارکردها و فرهنگ جامعه باشد تا بتواند برای رفع نیازها و رسیدن به اهداف جمعی، عملکرد معقولی اعم از کنش‌ها و واکنش‌ها بروز دهد.

کتاب نامه

- ابن سینا، حسین بن عبدالله (۱۳۱۹)، *تدبیر منزل*، ترجمه محمد نجمی زنجانی، تهران: نشریات مجمع نشر کتاب.
- ابن سینا، حسین بن عبدالله (۱۳۷۳)، *برهان شفاء*، ترجمه مهدی قوام سفری، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ابن سینا، حسین بن عبدالله (۱۳۹۹)، *اشارات و تنبیهات*، ترجمه احسان یارشاطر، تهران: سروش.
- اعرافی، علیرضا (۱۳۹۹)، *آراء دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن*، تهران: سمت.
- افکاری، فرشته (۱۳۹۳)، *نقد و بررسی رویکردهای تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی در کتاب های درسی بخوانیم و بنویسیم*، قرآن، هدیه های آسمانی، تعلیمات اجتماعی و طراحی الگوی برنامه ریزی، رساله دکتری برنامه ریزی درسی، دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی، دانشگاه علامه طباطبایی تهران.
- باقری، خسرو (۱۳۹۵)، *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی*، تهران: مؤسسه فرهنگی مدرسه برهان.
- بهلولی فسخودی، محسن (۱۴۰۲)، «تحلیل نسبت میان تربیت اخلاقی و تلقین»، *تأملات اخلاقی*، ش ۳، ص ۲۷-۴۹.
- حاجی ده آبادی، محمد علی (۱۳۹۹)، *درآمدی بر نظام تربیتی اسلام*، قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی.
- حسنی، محمد (۱۳۹۵)، «بررسی رویکرد تربیت اخلاقی در نظام تربیت رسمی و عمومی دوره ابتدایی»، *تربیت اخلاقی*، س ۱۱، ش ۲۲، ص ۲۵-۵۱.
- حسنی، محمد و فاطمه وجدانی (۱۳۹۶)، «تحلیل محتوای کیفی کتاب های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر تربیت اخلاقی»، *تربیت اسلامی*، س ۱۲، ش ۲۵، ص ۲۹-۵۴.

- خلیلی، سمیه، لیلا افشار و محمود عباسی (۱۴۰۱)، «بررسی تعلیم و تربیت در اخلاق از دیدگاه ابن سینا»، فصلنامه تاریخ پزشکی، ش ۸، ص ۱۴۱-۱۷۲.
- دانیال، زهرا (۱۳۹۹)، طراحی الگوی آموزش مبتنی بر شایستگی برای گردشگری پزشکی ایران، رساله دکتری برنامه ریزی درسی، دانشگاه علامه طباطبایی تهران.
- دهقانی، مرضیه، مقصود امین خندقی، حسین جعفری ثانی و محسن نوغانی دخت بهمنی (۱۳۹۰)، «واکاوی الگوی مفهومی در حوزه برنامه درسی؛ نقدی بر پژوهش‌های انجام شده با رویکرد طراحی الگو در برنامه درسی مشهد»، پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت، ش ۱، ص ۹۹-۱۲۶.
- سجادی، سیدمهدی (۱۴۰۰)، «رویکردها و روش‌های تربیت اخلاقی و ارزشی»، پژوهش‌های فلسفی کلامی، ش ۳، ص ۱۴۴-۱۶۵.
- شجاعی فرد، محمد (۱۴۰۱)، بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتب ادبیات فارسی دوره متوسطه اول، پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه ریزی درسی، دانشکده علوم تربیتی روان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.
- عالم‌گرد خطبه‌سرا، گلناز، کامران جباری و قاسم محمدیاری (۱۳۹۹)، «تعلیم و تربیت اخلاقی از دیدگاه ابن سینا و هربارت»، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، دوره ۲۵، ش ۳۷، ص ۳۷-۲۸.
- علی‌پور مقدم، خدیجه و حسن ملکی (۱۴۰۱)، «شناسایی و اعتباریابی مبانی و اهداف الگوی برنامه درسی تربیت اخلاقی»، راهبردهای آموزش (راهبردهای آموزش در علوم پزشکی)، دوره ۱۵، ش ۳، ص ۲۸۰-۲۸۹.
- محمدباقر، راحله و زهرا تقوی (۱۴۰۱)، «تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی براساس میزان توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی»، پژوهش در آموزش معارف و تربیت اسلامی، ش ۶، ص ۸۲-۱۰۶.
- ملکی، حسن (۱۳۹۵)، مقدمات برنامه ریزی درسی، تهران: سمت.
- مهر محمدی، محمود، (۱۳۹۳)، برنامه درسی؛ نظرگاه‌ها، رویکردها و چشم

اندازها، تهران: به نشر.

- میرزامحمدی، محمدحسن (۱۴۰۱)، *فارابی و تعلیم و تربیت*، تهران: یسپرون.
- همت بناری، علی (۱۳۷۹)، «تربیت اخلاقی و ضرورت نگاهی دوباره به آن»،
مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ش ۲، ص ۱۶۶-۱۹۲.

1. Berkowits, M. W. (2022). "Integrating structure and content in moral education". paper presented in developmental perspectives and approaches to character education, symposium conducted at meeting of the American educational research association, Chicago.
2. Bull, N. J. (2020). *Moral education*. London: Routledge & Kegan Paul.
3. Caroline, K. (2021). "moral Development and student Motivation in Moral Education: A Singapore study". *Australian Journal of Education*, No. 56, p. 34-49.
4. Catalano, R. F., Berglund, M. L., Ryan, J. A. M., Lonczak, H. S. & Hawkins, J. D. (2021). "Positive youth development in the United States: Research findings on evaluations of positive youth development programs". *Prevention and Treatment, The Annals of the American Academy*, 591, p. 1-29.
5. Covell. k.& Hower, R. (2022). "Moral education through this Rs: Rights, Respect and Responsibility". *journal education*, No. 30, p. 29-41.
6. Keung Ma, H. (2021). "The affective and cognitive aspects of moral development of the Chinese people: A seven-stage development theory". *Indigenous Psychological Research in Chinese Societies*, No.7, p. 166-212.
7. Lu, J. & Gao, D. (2023). "New directions in moral education curriculum in Chinese primary schools". *Journal of Moral Education*, No. 33, p. 495-510.

